

EMILE OF OVER DE OPVOEDING

JEAN-JACQUES ROUSSEAU

Keuze, aantekeningen en inleiding Jeanne-Marie Noël

Vertaling Anneke Brassinga

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Émile ou de l'éducation*, 1762.
Deze vertaling is naar de tekst in de Oeuvres Complètes de Jean-Jacques Rousseau, deel IV, in 1969 verschenen in de Bibliothèque de la Pléiade, Editions Gallimard, Parijs.

© Uitgeverij Boom, Amsterdam 2012

© Anneke Brassinga, Amsterdam 2012

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Verzorging omslag: Dog and Pony

Verzorging binnenwerk: image realize

ISBN 978 94 6105 057 1

nur 730

INHOUD

Inleiding	7
Emile of over de opvoeding	59
Voorwoord	61
Boek I	65
Boek II	103
Boek III	169
Boek IV	223
Boek V	379
Noten	485

BOEK I

Alles is goed zoals het uit handen van de Schepper komt, alles raakt verdorven in handen van de mens. De mens dwingt de ene akker de oogst van een andere voort te brengen, de ene boom de vruchten van een andere te dragen; hij vermengt en verwacht alle klimaten, elementen en seizoenen; hij verminkt zijn hond, zijn paard, zijn slaaf; hij brengt alles tegen de keer, hij maakt alles verwrongen, hij houdt van afwijkingen en monsters; niets is hem goed genoeg zoals de natuur het heeft gemaakt, zelfs de mens niet, die hij wenst te drillen als een dressuurpaard, en te modelleren naar het hem het beste uitkomt, als een leiboom in zijn tuin.

Zonder dat alles zou het nog slechter gaan dan het gaat, en het zou niet goed zijn voor de menselijke soort maar half te zijn geboetseerd. Zoals het nu is zou de mens die vanaf zijn geboorte aan zijn lot werd overgelaten, maar toch te midden van de anderen zou verkeren, de mismakteste van allen worden. Vooroordelen, gezag, noodzaak, voorbeeld, alle maatschappelijke instituties, dit geheel waarvan wij zijn doordrenkt zou in zo'n mens de natuur verstikken zonder er iets voor in de plaats te stellen. Zijn natuur zou eraan toe zijn als een boompje dat bij toeval midden op een weg ontkiemt, en dat ten dode is opgeschreven, doordat de voorbijgangers er van alle kanten tegen opbotsen en het naar alle richtingen buigen.

Tot jou richt ik me, moeder vol tederheid en zorg,⁶ die de gebaande paden hebt weten te mijden en het opgroeiend boompje hebt weten te vrijwaren voor botsingen met de menselijke opinie! Verzorg en besproei de jonge plant, opdat hij niet sterft: later zul je de vruchten ervan kunnen plukken. Trek al vroeg een bastion op rond de ziel van je kind; een ander kan het bouwplan maken, maar jij alleen moet de bouwer zijn.

‘De mens wordt ontvankelijk geboren’, begiftigd met de natuurlijke neiging het mishagende uit de weg te gaan en het behagende te zoeken, al naargelang iets onmiddellijk *aangenaam* of *onaangenaam* is; later kiezen of mijden we zaken al naargelang ze ons dienstig of nutteloos zijn, wat een *oordeel* veronderstelt over de mate waarin iets kan beantwoorden aan een verlangen van het subject; en ten slotte zal ons oordeel, verlicht door de *rede*, berusten op ‘een idee van geluk en volmaaktheid’. De opvoeding kan twee wegen inslaan: de een voegt zich naar de ‘oorspronkelijke aanleg’ die onze natuur uitmaakt, de ander buigt deze aanleg om met het oog op bij voorbaat vaststaande doeleinden, zoals de toekomstige vervulling van een specifieke functie in de maatschappij. De opvoeding die de natuur volgt houdt geen rekening met zulke plannen op lange termijn, die een vrucht zijn van vooroordeel en menselijke opinie – dat is haar eerste principe. Tweede principe: de methode berust op het feit dat de mens en zijn aanpassingsvermogen groeien volgens het hier geformuleerde principe van genot en belang.

66

De landbouw kweekt planten, de opvoeding mensen. Als de mens groot en sterk werd geboren, zouden zijn omvang en kracht hem, tot hij geleerd had hoe ze te benutten, nergens toe dienen, hij zou er niets dan nadeel van hebben, want de anderen zouden vergeten dat hij hulp nodig had; en aan zijn lot overgelaten zou hij sterven van ontbering zonder ooit te hebben geweten waaraan het hem ontbrak. Men beklagt zich erover dat de mens een kindertijd beleeft, en beseft niet dat het menselijk ras al lang zou zijn uitgestorven als de mens zijn leven niet als kind begon.

De mens wordt zwak geboren, en kan niet zonder kracht; de mens komt volstrekt berooid ter wereld, en kan niet zonder hulp; de mens wordt dom geboren en kan niet zonder oordeelskracht. Al wat ons bij de geboorte ontbreekt, en wat we, groot geworden, nodig zullen hebben, krijgen we door de opvoeding.

Die opvoeding wordt ons gegeven door de natuur, of de mens, of de noodzaak. De opvoeding door de natuur bestaat uit een inwendige ontwikkeling van onze vermogens en organen; de opvoeding door de mens leert ons gebruik te maken van deze ontwikkeling; en de opvoeding door de noodzaak bestaat uit de ervaring die wij zelf verwerven aan objecten die onze gevoelens en zintuigen raken.

Ieder van ons heeft dus drie soorten leermeesters. Als deze drie in een leerling met elkaar in strijd zijn, wordt hij slecht opgevoed en zal hij nooit in harmonie met zichzelf verkeren; als ze in een leerling alle drie op hetzelfde zijn gericht en dezelfde functie hebben, zal hij rechtstreeks op zijn doel afgaan en daarnaar leven. Alleen zo'n leerling wordt goed opgevoed.

Welnu, de opvoeding door de natuur is in niets van ons afhankelijk; die door de noodzaak slechts voor een deel; de opvoeding door de mens is de enige die wij mensen helemaal in de hand hebben, en dat is nog louter een veronderstelling, want wie kan hopen alle woorden en daden te sturen van alle mensen waarmee een kind te maken heeft?

Voor zover dus de opvoeding een menselijke bedrevenheid is, heeft zij nog nauwelijks kans van slagen, want de mens heeft het samenspel, voor haar welslagen vereist, niet in handen. Het enige wat men met alle zorgen kan bereiken is dat men het doel zo dicht mogelijk benadert, maar om het geheel te bereiken is geluk nodig.

En wat is dat doel? Het doel van de natuur; zoals zojuist is aangetoond. Omdat de drie soorten opvoeding alleen in goed samenspel een volmaakt geheel kunnen vormen moeten op de ene soort die buiten onze macht ligt de beide andere worden afgestemd. Maar het woord natuur heeft misschien een te vage betekenis: we moeten trachten het nader te bepalen.

De natuurlijke mens en de burger zijn in essentie verschillend:
(...)

Alles moet dus worden afgestemd op deze oorspronkelijke aanleg. Dat zou mogelijk zijn, als onze drie soorten van opvoeding louter verschillend van elkaar waren; maar wat te doen als ze strijdig met elkaar zijn? Als men een mens niet voor zichzelf, maar voor de anderen wil opvoeden? Dan is zo'n samenspel onmogelijk. Als we dus gedwongen zijn ofwel de natuur, ofwel de maatschappelijke instituties te bestrijden, dan is er geen ontkomen aan de keuze tussen opvoeding tot mens of opvoeding tot burger: want ze zijn niet verenigbaar.

(...)

De natuurlijke mens is alles voor zichzelf, hij is de eenheid van getal, de absolute eenheid die alleen met zichzelf of met zijn gelijke in betrekking staat. De burger is louter een gebroken getal dat aan zijn noemer gebonden is en wiens waarde wordt bepaald door zijn betrekking tot het geheel, tot het maatschappelijk organisme. De beste maatschappelijke instituties zijn degene die de mens het beste weten te denatureren, die hem zijn absoluut bestaan ontnemen en hem een betrekkelijk bestaan geven, die het ik doen opgaan in de gemeenschap; zodat elk individu zich niet langer één voelt, maar deel van het geheel, en alleen in dat geheel nog ontvankelijk is. Een Romeins burger was geen Caius of Lucius, hij was een Romein; hij had het vaderland lief, niet zichzelf. (...)

(...)

Een Spartaanse vrouw had vijf zonen in het leger, er was een veldslag in gang. Een renbode arriveert, en bevend vraagt ze hem om nieuws over de slag: 'Uw vijf zoons zijn gesneuveld.' – 'Slavenhond, vroeg ik je daarnaar?' – 'De slag is gewonnen!' De moeder snelt naar de tempel en brengt de goden dank. Dat is de echte burgeres!

Wie binnen de burgerlijke orde de suprematie van de natuurlijke sentimenten wil handhaven, weet niet wat hij wil. Hij zal nooit mens en nooit burger zijn, altijd in tweestrijd met zichzelf verkeren, altijd aarzelen tussen aandriften en plichten; hij zal niemand tot nut zijn,

zichzelf noch anderen. Hij zal zijn als de mensen van onze tijd, als de Fransen, de Engelsen, de burgers; hij zal niemand zijn.

(...)

(...) Door de natuur en de mens twee verschillende wegen opgedreven, gedwongen ons op te delen tussen die uiteenlopende drijvende krachten, volgen we een middenweg die ons noch bij het ene, noch bij het andere doel brengt. En zo, onze hele levensweg lang in tweestrijd en aarzeling verkerend, komen we aan het eindpunt zonder ooit te hebben geleerd in overeenstemming met onszelf te zijn, zonder ooit onszelf of anderen tot nut te zijn geweest.

69

(...)

Het probleem is als volgt te formuleren: als de mens volgens de natuurlijke opvoeding wordt grootgebracht en niet met het oog op een specifieke plaats in de menselijke gemeenschap, zal hij dan een asociale eenling worden, die voor zijn medemens geen enkel nut heeft? Als we deze vraag nu al willen beantwoorden, zouden we een voorbarig oordeel vellen over de resultaten van een opvoeding zoals *Emile* tracht te schetsen; als we een voorbarig oordeel vellen over de maatschappelijke verhoudingen die er volgens de natuur tussen de mensen bestaan, dan gaan we daarbij al uit van behoeften, eisen en waarden die dit boek juist zal moeten ontdekken in hun vorm en verschijning.

In de natuurlijke orde zijn alle mensen gelijk en hebben zij allen één bestemming: de menselijke staat; wie tot deze staat goed is opgevoed kan alle overige die daaruit voortvloeien alleen maar goed vervullen. Of mijn leerling voor het zwaard, de kerk of de balie wordt bestemd is me om het even. De natuur roept hem tot het menselijk leven, voordat de ouders zijn bestemming bepalen. Leven, dat is het vak dat ik hem wil leren. Uit mijn handen gekomen zal hij magistraat, soldaat noch priester zijn, dat geef ik toe; hij zal in de eerste plaats mens zijn: hij zal even goed als ieder ander alles kunnen zijn wat een mens moet

kunnen zijn; en waar de fortuin hem ook moge brengen, hij zal overal op zijn plaats zijn. *Occupavi te, Fortuna, atque cepi; omnesque aditus tuos interclusi, ut ad me aspirare non posses.*⁷

De ware studie is die van de menselijke situatie. Degeen die het best de lusten en lasten van dit leven weet te doorstaan is naar mijn mening degeen die het best is opgevoed; daaruit volgt dat de ware opvoeding eerder uit oefening dan uit goede raad bestaat. Zodra we beginnen te leven, beginnen we te leren; onze opvoeding begint met ons; onze voedster is onze eerste gouverneur. Het woord *opvoeding* had bij de antieken dan ook een andere betekenis, die hij voor ons verloren heeft: die van voeding. *Educit obstetrix*, zegt Varron; *educat nutrix, instituit paedagogus, docet magister.*⁸ Tussen opvoeding, vorming en onderwijs zijn evenveel verschillen als tussen gouvernante, gouverneur en leraar. Maar het onderscheid wordt slecht begrepen; en het kind moet, wil het goede leiding ontvangen, niet meer dan één leidsman volgen.

We moeten onze inzichten dus generaliseren en onze leerling bezien als de abstracte mens, de mens blootstaand aan alle onheil die het leven kan brengen. Als de mens levenslang aan zijn geboortegrond gebonden was, als het jaar maar één seizoen kende, als ieder zich bij zijn fortuin hield, omdat die niet door hem te veranderen was, dan zou de methode die nu wordt gehanteerd in sommige opzichten goed zijn; het kind, opgevoed voor de staat die levenslang de zijne zal zijn, zou nimmer de ongemakken van een andere staat hoeven te duchten. Maar is bij de veranderlijkheid van het menselijke bestaan, bij de rusteloze en roerige geest van deze tijd die in elke volgende generatie alles op zijn kop zet, een onzinniger methode denkbaar dan één die een kind opvoedt, als zal het nimmer zijn kamer verlaten, als zal het altijd omringd moeten leven door zijn vertrouwde bediendes? Als de ongelukkige maar één stap zet, maar één breedtegraad afdalt, is hij al verloren. Men leert hem zo niet zijn lasten te dragen, maar men leert hem ze voelen.

De mensen zijn louter bedacht op het behoud van hun kind; maar dat is niet genoeg, het kind moet leren als volwassene zichzelf in leven te houden, de slagen van het lot te verduren, weelde en nood te doorstaan, evengoed te kunnen leven in het ijzige IJsland als op de zengende rots van Malta. Hoeveel voorzorgen u ook treft, opdat hij niet zal sterven, toch zal hij de dood niet ontgaan; en wanneer uw zorgen al niet de oorzaak van zijn dood zouden zijn, dan zouden ze in ieder geval misplaatst zijn. Het is meer van belang hem te leren leven dan hem voor de dood te behoeden. Leven, dat is doen in plaats van ademen; dat is gebruikmaken van onze organen, zintuigen, vermogens, van alles wat we in ons hebben en wat ons doet voelen dat we bestaan. Niet hij die de meeste jaren telt heeft het meest geleefd, maar hij die het leven het meest heeft geproefd. Menigeen heeft als honderdjarige het graf bereikt, terwijl hij als zuigeling al was gestorven. Beter ware hij als jongeling begraven, als hij tenminste die korte tijd maar had geleefd.

(...)

Rousseau schetst de opvoeding van de sociale mens: 'de sociale mens wordt in slavernij geboren, hij leeft en sterft in slavernij; als hij ter wereld is gekomen, snoert men hem in windselen; als hij gestorven is spijkert men hem in een doodskest; en zolang hij als mens op aarde is, draagt hij de ketens van onze maatschappelijke instituties'. De schrijver verheft dus zijn stem tegen de eerste gebruiken die tegen de natuur van het kind ingaan: het inbakeren, het vastbinden van het kind in zijn bed, enzovoort.

Waaruit komt het voort, dit gebruik dat indruist tegen de rede? Uit een ander gedenatureerd gebruik. Sinds de moeders hun voornaamste plicht verzaken en hun kinderen niet meer willen zogen, heeft men de kinderen moeten toevertrouwen aan de zorg van andere geronselde vrouwen, die moeder worden over vreemde kinderen voor wie de voorspraak van de natuur niet geldt, zodat deze vrou-